

IEDEREEN LIBERAAL?

De parse coalitie als gevolg van het failliet van het socialisme en het (te grote) succes van de sociaal-democratie

G.A. van der List

Inleiding

'Indien het socialisme zijn ontwikkeling van progressieve volksbeweging met begrip voor de voortdurend zich wijzigende maatschappijverhoudingen voortzet, valt niet goed in te zien welke nuttige rol een liberale partij nog zou kunnen vervullen. De radicalen onder de liberalen hebben in grote meerderheid een plaats in het vernieuwde socialisme gevonden. In feite functioneren de liberale partijen op het continent in belangrijke mate als belangengroeperingen van groot-werkgevers, grote boeren en middenstand.'

Deze woorden werden in 1956 opgeschreven door de directeur van de (toen nog Dr.) Wiardi Beckman Stichting, drs. J.M. den Uyl. Zij vormen een deel van een beschouwing over liberalisme en socialisme als politieke bewegingen die we ook terugvinden in Den Uyls essaybundel *Inzicht en uitzicht. Opstellen over economie en politiek*, die ruim dertig jaar later, in 1988, door dezelfde Wiardi Beckman Stichting werd uitgegeven¹. Dat de tijden waren veranderd, bleek toen de denktank van de PvdA in hetzelfde jaar een studie publiceerde met de provocerende titel *Het socialisme op sterk water*. Adjunct-directeur Paul Kalma betoogde hierin dat de PvdA definitief afscheid diende te nemen van de socialistische ideologie, en, in plaats van te dromen over de goede maatschappij of de nieuwe mens, de liberale samenleving moest helpen 'organiseren' zonder de drijvende krachten achter die samenleving, kapitalisme en individualisme, te blokkeren². De sociaal-democratie kan men aldus opvatten als een methode om het liberalisme te versterken; sociaal-democraten ontpoppen zich als 'liberalen die het menens is'³.

Kalma's afscheidsgroet aan het adres van het socialisme werd in sociaal-democratische kring niet door iedereen met gejuich ontvangen⁴. Wel was duidelijk dat eind jaren tachtig alom het inzicht was gegroeid dat het socialisme minder goed als 'progressieve volksbeweging' had gefunctioneerd dan Den Uyl voorzien (of gehoopt) had. Na de déconfiture van 'het reëel bestaande socialisme', het uiteenvallen van de rode families en de perfectionering van de Westeuropese verzorgingsstaat dringt zich in de jaren negentig vooral de vraag op welke rol een sociaal-democrati-

sche partij in onze regio überhaupt nog zou kunnen vervullen.

De crisis van het socialisme c.q. de sociaal-democratie heeft vanzelfsprekend geleid tot bespiegelingen over de zege van zijn/haar natuurlijke tegenstander, het liberalisme. Bekend is de stelling van de Amerikaanse politicoloog Francis Fukuyama aangaande 'het einde van de geschiedenis' dat zou kunnen worden ingeluid doordat het liberalisme geen serieuze ideologische concurrent meer heeft. En in Nederland, of beter gezegd: in Brugge, heeft Frits Bolkestein betoogd dat de 'paarse' coalitie tot stand kon komen omdat de PvdA teruggekomen is van haar socialistische dwalingen en het liberale gedachtengoed, tegen wil en dank, heeft omhelsd. Over de toespraak van Bolkestein voor het Liberaal Vlaams Verbond, een rede die aan het eind van dit boek staat afgedrukt, hebben in het bijzonder christen-democraten zich opgewonden. Zij verweten de VVD-leider zelfingenomenheid en het in de grond trappen van andere denkrichtingen, maar onderschreven tegelijkertijd diens opvatting dat het VVD/PvdA/D66-kabinet sterk liberale trekken heeft; de paarse kleur van de coalitie zou aanzienlijk meer naar violet, naar blauw, dan naar purper, naar rood zwemen⁵.

Hoe juist is nu de stelling van Bolkestein? In hoeverre kan men zeggen dat 'het' liberalisme over 'het' socialisme getriomfeerd heeft? Zijn we, met een verwijzing naar de uitspraak van een Britse Labour-politicus die een paar decennia geleden enthousiast 'We're all socialists now!' uitriep, vandaag de dag in het Westen allemaal liberaal? Bij het beantwoorden van deze vragen zal ik proberen mijn eigenlijke taak, het geven van een schets van de ideologische tegenstellingen tussen liberalen en socialisten, zo objectief mogelijk te vervullen. Dat het onderwerp dat aangesneden wordt, stof biedt voor vele kloeke, geleerde boekwerken, besef ik heel goed. Te hopen valt dat de lezer begrip kan opbrengen voor de noodzaak van simplificaties en generalisaties wanneer in kort bestek zo'n omvangrijke en ingewikkelde materie behandeld moet worden.

Het liberalisme

'Those who attempt to nail down a precise definition of liberal principles and doctrines are on a wild goose chase, for liberal political thought lacks the systematic character of an ideology'⁶. Inderdaad kan men met Paul Wilkinson vaststellen dat het liberalisme scherpe contouren ontbeert, waardoor aanzienlijke verschillen van mening bestaan over de historische betekenis van de stroming. Bij de reeds genoemde Fukuyama komen we de opvatting tegen dat het liberalisme de politieke traditie van het Westen is, de dominante politieke filosofie, die haar ideologische rivalen ver achter zich heeft gelaten. Anderen daarentegen, zoals de socialist Harold Laski⁷, hebben het liberalisme omschreven als een geestelijke en politieke

stroming die in feite haar beste tijd heeft gehad in de negentiende eeuw in West-Europa, in het bijzonder in Engeland, en die na de Eerste Wereldoorlog niet zoveel meer voorstelt. Zelf wil ik het liberalisme opvatten als een zich sinds de zeventiende eeuw ontwikkelende traditie van politiek denken, waarin bepaalde, met elkaar samenhangende concepties en denkbeelden voortdurend terugkeren⁸. Het gaat wat ver om de bedoelde concepties en denkbeelden op deze plaats in extenso te behandelen, maar als ik mij mag beperken tot enige trefwoorden, kan de liberale filosofie als volgt worden gekarakteriseerd⁹.

Het liberale mensbeeld kenmerkt zich, simpel gesteld, door vier elementen: egoïsme, rationalisme, het menselijk tekort en individualisme. Centraal in de liberale antropologie staat het streven naar eigenbelang: mensen worden voortgedreven door het verlangen hun lusten te vergroten en hun lasten te verkleinen. Om deze doeleinden te verwezenlijken, maken mensen gebruik van hun verstand; volgens de liberale visie zijn individuen in hoge mate redelijk, waardoor een basis ontstaat voor samenwerking. Hoewel individuen met behulp van hun verstandelijke vermogens in staat zijn zich te ontwikkelen en maatschappelijke vooruitgang te bewerkstelligen, zien liberalen geen ideale mens of een volstrekt harmonieuze samenleving ontstaan; de *condition humaine*, het menselijk tekort, legt beperkingen op aan de mogelijkheden tot sociale verbeteringen.

Zowel het liberale mensbeeld als het liberale waardenstelsel wordt beheerst door één cruciaal uitgangspunt, namelijk de centrale positie van het individu. Het liberalisme is bij uitstek de politiek-ideologische uitdrukking van het individualisme. De voornaamste doeleinden van een liberaal politiek systeem zijn de bescherming van het individu en het scheppen van mogelijkheden voor het individu om zijn verlangens te verwezenlijken. Het liberale individualisme is gebaseerd op een moraliteit die uitgaat van de gelijkwaardigheid van alle mensen.

Ten gevolge van hun geloof in het allesoverheersende belang van de individuele waardigheid hechten liberalen veel belang aan vrijheid. Het gebied waarbinnen men zonder gestoord te worden door anderen kan handelen, dient zo omvangrijk mogelijk te zijn. Tegenwoordig vinden de meeste liberalen overigens wel dat afwezigheid van inmenging niet zaligmakend is. Het afbakenen van een domein waarbinnen een individu met rust gelaten moet worden, mag bijvoorbeeld niet leiden tot het a priori afwijzen van elke vorm van overheidsinterventie. Hoe ver de overheid mag ingrijpen om andere belangrijke waarden als sociale rechtvaardigheid en gelijkheid van kansen te realiseren, blijft een eeuwig discussiepunt. Het antwoord op deze vraag veroorzaakt een scheiding van geesten in het liberale kamp en geeft aanleiding tot tweedelingen als 'linkse' versus 'rechtse' liberalen en 'klassiek-liberalen' versus 'sociaal-liberalen'.

Kenmerkend voor de maatschappijbeschouwing van de liberalen is de grote waardering die zij over het geheel genomen koesteren voor spontane processen. Het gaat hier om maatschappelijke instellingen, procedures en gewoonten die niet van hogerhand zijn opgelegd, maar die in de loop der tijd op natuurlijke wijze zijn gegroeid. Kenmerk van zulke processen is voorts dat een zekere harmonie voortvloeit uit min of meer zelfzuchtige handelingen van vrije, hun eigenbelang nastrevende individuen. Een belangrijk voorbeeld van een succesvol spontaan proces is in de liberale optiek het functioneren van de markt en de daarmee samenhangende arbeidsdeling. Het mooie van de spontane ordening van het marktproces, legde Adam Smith in zijn klassieke werk *The wealth of nations* uit, is dat hierdoor particuliere belangen door een onzichtbare hand tot harmonie worden gebracht. Door zich te specialiseren in een bepaalde vorm van arbeid en zijn arbeidsprodukten aan te bieden voor een prijs die wordt bepaald door het mechanisme van vraag en aanbod, doet het individu in de regel meer voor de maatschappij dan door zich te laten leiden door 'het algemeen belang'.

De terughoudendheid om in te grijpen in maatschappelijke processen, versimpeld weergegeven met de beroemde kreet 'laissez-faire, laissez-aller, le monde va de lui-même', impliceert niet dat liberalen alles wat zich spontaan ontwikkelt, per se goed vinden. De maatschappelijke instellingen dienen er immers toe het welzijn van het individu te vergroten en aan de hand van dit criterium behoren ze te worden beoordeeld. Zo is het marktproces wel waardevol voorzover het bijdraagt tot een hoog welvaartspeil, maar het leidt tevens meestal tot grote inkomensverschillen. Voor het grootste deel van de liberalen heeft de overheid dan ook de plicht in te grijpen in de economie om op zijn minst voor een ieder een minimum aan welvaart te garanderen. Bovendien vinden de meeste liberalen het noodzakelijk dat de overheid optreedt om een te grote machtsconcentratie in de economie te voorkomen en om macro-economische onevenwichtigheden (inflatie, depressies, et cetera) te bestrijden. De zuivere *laissez faire* gedachte heeft nooit het denken van de meeste liberalen over sociaal-economische vraagstukken getypeerd.

Dat de contouren van het liberalisme vaak niet duidelijk zijn, komt omdat er in feite niet gesproken kan worden van de liberale staatsopvatting. De eerste liberalen, in de zeventiende en achttiende eeuw, maakten furore door, geheel ingaand tegen de in hun tijd heersende denkbeelden, te pleiten voor een zeer beperkte omvang van de staatstaken. De staat die zij voorstonden, is wel bekend geworden onder de naam nachtwakersstaat, een staat die er bovenal is om de wacht te houden. In de loop der tijd is men in liberale kring echter positiever gaan denken over andere staatstaken dan louter de bescherming van de vrijheid van

individuen, en sinds de opkomst van de tamelijk étatistisch ingestelde sociaal-liberalen, zijn de liberale meningen over de vraag hoe actief de staat moet zijn, zoals gezegd, verdeeld. Wat de liberalen bindt, zijn een verwerping van het alomvattende staatsingrijpen dat de – traditionele – socialisten voorstaan en een afkeer van de paternalistische rol die de – traditionele – christen-democraten en conservatieven de overheid doorgaans toedenken. De vraag hoe omvangrijk de – in beginsel beperkte – rol van de staat in liberale ogen nu precies moet zijn, laat zich waarschijnlijk het best beantwoorden met de opmerking dat iedere liberaal daar zo zijn eigen opvatting over heeft.

Dat liberalen uitgesproken aanhangers van de democratische staatsvorm zijn, spreekt haast vanzelf. Liberalen immers wantrouwen elke vorm van machtsconcentratie en achten het noodzakelijk dat organen die veel invloed kunnen uitoefenen, aan democratische controle onderworpen zijn. Het schoolvoorbeeld van een opeenhoping van macht is het staatsapparaat en daarom dienen bovenal overheidsdienaren verantwoording af te leggen aan de staatsburgers. Voorts sluit het democratische ideaal aan bij de liberale voorkeur voor een open samenleving en past het idee van de democratie ('one man, one vote') goed bij de liberale idee van de gelijkwaardigheid van individuen.

De verhouding tussen liberalisme en democratie kenmerkt zich niettemin niet alleen door verbondenheid, maar ook door antagonisme: liberalen zijn zich altijd bewust geweest van de bedreiging die democratie voor vrijheid kon betekenen. Vooral in de negentiende eeuw viel een duidelijke angst van 'het denkend deel der natie', zoals de liberalen zichzelf onbescheiden noemden, voor het volk, het 'plebs', waar te nemen, en hoewel er nu geen liberaal meer te vinden is die zich tegen het algemeen kiesrecht keert, staat een drastische toename van de participatie van 'het volk' zelden hoog op liberale verlanglijstjes genoteerd. De democratie die liberalen voor ogen hebben, is altijd een beperkte, een indirecte geweest, waarin waarborgen bestonden tegen de zo gevreesde 'tirannie van de meerderheid'.

Het liberalisme is in wezen veel gecompliceerder dan hierboven geschetst. Zo zijn er aanzienlijke verschillen tussen 'het' Duitse liberalisme en 'het' Britse liberalisme (het eerste is van oudsher nationalistischer en étatistischer), een onderscheid dat op zijn beurt weer voorbijgaat aan het feit dat Engeland zowel de sociaal-darwinist Spencer als de naar het socialisme neigende sociaal-liberaal Hobhouse heeft voortgebracht. Over het Nederlandse liberalisme kan men generaliserend opmerken dat het van oorsprong weinig individualistisch is. Iemand als Thorbecke was sterk beïnvloed door het organische denken, waarin de staat niet louter een instrument ter bevordering van de belangen van individuele burgers is,

maar een deel van het zich ontwikkelende maatschappelijke geheel, een levend organisme. En aan het eind van de negentiende eeuw merkte Treub op dat de maatschappij niet een verzameling van los naast en door elkander levende opeengepakte individuen is, maar een organisch geheel, waarvan de individuen cellen zijn¹⁰.

Bij Treub zien we overigens ook de afwijzing van een blind vertrouwen in de markt en een pleidooi voor staatsinterventie ter bestrijding van sociale ongelijkheid: 'Men maakt de zwakken niet sterker door hen eenvoudig aan hun lot over te laten'¹¹. Treubs sociale opvattingen waren kenmerkend voor een aanzienlijk deel van de liberale stroming aan het eind van de vorige eeuw. In zijn onderzoek naar het negentiende-eeuwse liberalisme stelt – de vroegere marxist – Siep Stuurman, wellicht enigszins tot zijn verrassing, vast dat veel liberalen sterk geloofden in de maakbaarheid van de samenleving en de staat niet zagen als een veredelde waarborgmaatschappij, maar als architect van de maatschappelijke vooruitgang¹². In Nederland zijn het dan ook de liberalen geweest die begonnen zijn met de bouw van de sociale wetgeving en van de 'interventiestaat' überhaupt¹³. Die sociale inslag valt waar te nemen in de beleidsdaden van het liberale kabinet-Pierson (1897-1901), het 'kabinet van de sociale rechtvaardigheid', maar ook in de opstelling van de groepering die sinds 1948 de vaandel van het liberalisme hoog probeert te houden, de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. Hoewel de partij, in ieder geval op sociaal-economisch vlak, voor Nederlandse begrippen wellicht enigszins 'rechtse' standpunten heeft ingenomen, heeft zij meegewerkt aan de opbouw van de verzorgingsstaat en zich ingezet voor een spreiding van kennis, inkomen en macht. De ideeën van de VVD vertonen dan ook meer verwantschap met die van de Democraten, de Amerikaanse *liberals*, dan met die van de Republikeinen. Het zuivere marktdenken van klassieke liberalen als Friedrich Hayek en Milton Friedman of libertariërs als Ayn Rand en Murray Rothbard is in Nederland nooit aangeslagen.

Het socialisme

Nog moeilijker dan het liberalisme valt het socialisme te omschrijven en af te bakenen. De verscheidenheid in het socialistische kamp is enorm. 'Utopische socialist' plaatst men naast (of zelfs tegenover) 'wetenschappelijke socialist', 'cultuursocialist' naast 'biefstuksocialist', 'revolutionaire' naast 'reformistische' socialist, et cetera. Het socialisme heeft zoveel verschijningsvormen gekend dat het wel met een kameleon vergeleken is¹⁴. Toch zal men een kern in het socialisme moeten aanwijzen die een vergelijking met het liberalisme mogelijk maakt.

In zijn bewonderenswaardige poging 'den ganschen stroom van het

Socialisme in zijn dwalenden en kronkelenden loop stap voor stap na te gaan', het monumentale zesdelige *De socialisten. Personen en stelsels*, begint – de liberaal – Quack met hoofdstukken over de oude Grieken en Romeinen¹⁵. Gebruikelijker is het echter de socialistische ideeën te beschouwen als een reactie op de opkomst van het industriële kapitalisme. Socialisme, stelt Bernard Crick zonder veel omwegen op de eerste pagina van een beknopte monografie, 'is a product of modernity'¹⁶. Socialisten streeden inderdaad in de eerste plaats tegen het kapitalisme en hun gedachtengoed vloeit dan ook voor een belangrijk deel voort uit hun analyse van (de negatieve kanten) van de kapitalistische produktieverhoudingen¹⁷. In de op antikapitalisme gebaseerde socialistische politieke filosofie kan men met Goodwin¹⁸ de volgende elementen onderscheiden:

- Centrale plaats van het armoedevraagstuk. Socialisten zien armoede als de voornaamste oorzaak van onderdrukking. Verontwaardiging over de ongelijke verdeling van inkomen en vermogen die zich voordoet in vrijemarkteconomieën, vormt een van de belangrijkste drijfveren achter het socialistische streven naar een andersoortige maatschappij.
- Klassenanalyse van de maatschappij. Socialisten hebben van Karl Marx de visie overgenomen dat de samenleving is verdeeld in klassen die verschillende belangen hebben en lijnrecht tegenover elkaar staan. (Dit geldt overigens niet voor de zogenaamde utopische socialisten als Fourier, Owen en Saint-Simon, die om hun gebrek aan klassenbewustzijn dan ook door Marx werden gekritiseerd.)
- Gelijkheid. Dit kan men misschien wel het centrale ideaal van het socialisme noemen. Socialisten willen de juridische en politieke gelijkheid die liberalen van oudsher hebben verdedigd, uitbreiden tot het sociale en economische domein. Het socialistische egalitarisme verschilt van het liberale idee van de gelijkheid van kansen, waarbij alleen naar de uitgangssituatie en niet naar de uitkomsten wordt gekeken.
- Gemeenschappelijk bezit van de produktiemiddelen. In de ogen van socialisten maakt particulier bezit van produktiemiddelen het een bevoorrechte groep mogelijk de mensen zonder of met weinig bezittingen in te huren en uit te buiten. Het overhevelen van de zeggenschap over produktiemiddelen van enkele individuen naar het collectief is noodzakelijk voor het bereiken van gelijkheid.
- Volkssoevereiniteit. Het ideaal van de volkssoevereiniteit vloeit voort uit het socialistische geloof in het vermogen van alle mensen om zichzelf te besturen en uitdrukking te geven aan de eigen idealen en ideeën. Socialisten hebben het liberale stelsel van de representatieve democratie, waarbij een kleine minderheid de gehele bevolking vertegenwoordigt, doorgaans veroordeeld als te beperkt.
- 'Onderschikking' van het individu aan de samenleving. Socialisten

menen dat de liberaal het individu te veel als een *lone wolf* ziet, als een autonoom wezen dat los van zijn naasten kan bestaan. Zij benadrukken dat de mens wordt bepaald door zijn omgeving en dat zijn gedrag alleen maar verklaard en gerechtvaardigd kan worden met een verwijzing naar het collectief waarvan hij deel uitmaakt.

- *Homo faber*, de scheppende mens. Socialisten menen dat de mens van nature creatief is en plezier en vervulling kan vinden in het verrichten van arbeid. Van groot belang is het daarom dat die arbeid kan plaatsvinden in omstandigheden waar hij niet vervreemd van zichzelf raakt, dus in ieder geval niet in kapitalistische relaties waarbij de een geëxploiteerd wordt door de ander.

- Samenwerking. Hun sociale mensbeeld brengt socialisten ertoe samenwerking als de natuurlijke en noodzakelijke vorm van sociale organisatie te zien. Zij kritiseren de nadruk die liberalen op concurrentie leggen als stimulans voor economische ontwikkeling. Het vroege socialisme ontwikkelde zich in nauwe relatie tot coöperatieve bewegingen voor de produktie en verdeling van goederen.

- Positieve vrijheid. Terwijl liberalen vrijheid vooral in negatieve zin opvatten, dat wil zeggen als een domein waarbinnen het individu met rust moet worden gelaten door anderen, zien socialisten vrijheid als de mogelijkheid van personen om zich in overeenstemming met de eigen mogelijkheden en wensen te ontplooien. Het gaat hen om 'positieve vrijheid', om zelfverwezenlijking, in het bijzonder door middel van arbeid.

- Internationale solidariteit. Een grondgedachte van het socialisme is dat de mensheid één geheel vormt en dat men zich bij het streven naar politieke en economische gelijkheid in principe niets gelegen moet laten liggen aan nationale grenzen. Solidariteit behoort zich uit te strekken tot alle verdrukten, waar ook ter wereld.

Goodwin noemt deze ideeën, mijns inziens terecht, de kern van het socialisme, maar voegt er onmiddellijk aan toe dat ze niet bij alle socialisten in even sterke mate terug te vinden zijn. Sommige idealen zijn bovendien zelden in praktijk gebracht. In werkelijkheid bijvoorbeeld is het socialistische internationalisme altijd een droombeeld gebleken. De betrokkenheid van socialisten strekte zich veeleer tot landgenoten uit dan tot het proletariaat in verre landen ('de nationale gedachte overheerst de nationale geschillen', zei Troelstra tijdens de Eerste Wereldoorlog, die een eind maakte aan veel illusies over de solidariteit van de internationale arbeidersklasse). De verzorgingsstaat waaraan sociaal-democraten van harte hebben meegebouwd, is een typisch nationalistische instelling omdat de geboden sociale zekerheid zich beperkt tot één bepaalde natie. Het enige wat socialisten met succes hebben genationaliseerd, zo is wel gezegd, is het socialisme geweest.

Het socialisme is niet noodzakelijkerwijs marxistisch. In Engeland bijvoorbeeld zijn de socialistische strijdkrachten minstens zo geïnspireerd door het hervormingsstreven van de vakbeweging, door de arbeidersbeweging van de zogenaamde chartisten en door de Fabian Society (een gezelschap van op praktische hervormingen gerichte intellectuelen als Sidney en Beatrice Webb en G.B. Shaw) dan door Marx. Niettemin heeft de auteur van *Das Kapital* met zijn historisch-materialistische analyse van de geschiedenis en zijn voorspelling van de onafwendbare ondergang van het kapitalisme een belangrijk stempel op het socialistische gedachtegoed gedrukt. Veel van de discussies in socialistische kring zijn dan ook gegaan over de vraag hoe juist de analyse van 'de rode Pruis' was. De revisionisten, waarvan Eduard Bernstein de bekendste en invloedrijkste was, kritiseerden wezenlijke elementen van de marxistische theorie, waaronder de noodzakelijke ondergang van de kapitalistische produktieverhoudingen. Bernstein was eveneens een reformist, die niet wilde wachten op de *Kladderadatsch*, de explosie van het kapitalisme, maar het socialisme zag als het uiteindelijke resultaat van een reeks geleidelijke hervormingen.

De geestelijke vader van het Nederlandse socialisme was de predikant Domela Nieuwenhuis. Ondanks het feit dat hij een revolutionair socialisme bepleitte en ondanks het feit dat het reformisme bestreden werd door een marxistische groep rond het tijdschrift *De Nieuwe Tijd*, is de hoofdstroom van het Nederlandse socialisme, waarvan Troelstra, Vliegen en Schaper de belangrijkste pleitbezorgers waren, reformistisch geweest in die zin dat men de overgang van kapitalisme naar socialisme als een langdurig en geleidelijk proces zag. Goed is het te benadrukken dat dit reformisme vasthield aan de gedachte en de mogelijkheid van het verdwijnen van het kapitalisme, een als spilziek afgeschilderd systeem dat een irrationeel gebruik van produktiefactoren zou maken. Door middel van socialisatie, waarbij ondernemingen ten bate van de gemeenschap zouden gaan produceren, moest het socialisme dichterbij worden gebracht¹⁹.

In de loop der jaren werd de Nederlandse sociaal-democratie steeds étatistischer. Tijdens het interbellum nam de in 1894 opgerichte Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) afscheid van het marxisme en koos zij, in het bijzonder met de aanvaarding van het Plan van de Arbeid (1935), voor het plansocialisme. Kenmerkend voor het 'planisme' was een fixatie op de staat als het geschikte instrument om maatschappelijke hervormingen te bewerkstelligen. Uit de sociaal-democratische rapporten sprak ook een sterk technocratische inslag. De noodzaak van deskundigheid, rationaliteit, efficiëntie en planmatigheid werd voortdurend benadrukt²⁰. Zo deed de paradoxale situatie zich voor dat socialisten die in hun

bekendste strijdlid zongen dat 'de staat verdrukt, de wet is logen' (de staat was immers een kenmerk van de kapitalistische bourgeoisie maatschappij), aan de staat geleidelijk een belangrijke verantwoordelijkheid toekenden van 'bevordering van het stoffelijk en geestelijk welzijn, en bevordering van de gerechtigheid tegenover een ieder'²¹.

De in 1946 opgerichte Partij van de Arbeid, die als 'doorbraakpartij' een brede volksbeweging wilde mobiliseren en vertegenwoordigen, sloot aan bij het beginselprogramma van de SDAP en bij het door Willem Banning uitgewerkte 'personalistisch socialisme' dat het socialisme interpreteerde als 'een morele vorm van samenleven waarin de verantwoordelijkheid voor gerechtigheid en liefde gestalte krijgt en de mens in de uniciteit van zijn persoon zich kan realiseren'²². Op economisch terrein aanvaardde de PvdA een vorm van gemengde economie en werkte in de periode 1948-1959 als regeringspartij mee aan uitbreiding van de sociale wetgeving. De vernieuwingsbeweging Nieuw Links, die opkwam in de jaren zestig, verzette zich tegen de verburgerlijking van het socialisme en greep op een betrekkelijk willekeurige wijze terug op klassiek-marxistische ideeën. Op theoretisch gebied leverde Nieuw Links geen nieuwe inzichten; in de praktijk stimuleerde zij het polarisatiestreven dat de PvdA na 1977 geruime tijd in een isolement zou brengen.

Hoewel op het partijcongres van 1973 de Progressieve Volkspartij (een samensmelting van PvdA, D'66 en PPR) werd afgeblazen omdat men bang was dat het socialistisch karakter van de PvdA verloren zou gaan, heeft de partij eigenlijk nooit duidelijk gemaakt wat het socialisme inhoudt. In de jaren tachtig ontwikkelde zich wel een nieuw realisme, waarvan de in de inleiding genoemde Kalma een representant is. Kritiek leverden deze sterk door het liberalisme geïnspireerde PvdA'ers op de overschatting van de macht van de staat door traditionele sociaal-democraten. Terwijl de reformistische socialist Schaper opmerkte dat zijn stroming zich ervoor in moest zetten dat de arbeiders op weg naar het beloofde land niet verhongerden, ervaren zijn nakomelingen de gedachte aan een 'beloofd land' als enigszins kinderlijk. Dit is wellicht ook het kenmerkende verschil tussen socialisten en sociaal-democraten: socialisten, revolutionair of reformistisch, hebben nog steeds een geheel andere maatschappijvorm voor ogen, terwijl sociaal-democraten slechts de bestaande - liberale, kapitalistische - maatschappij enigszins willen hervormen en de superioriteit van het liberalisme in feite hebben aanvaard. Sociaal-democraten zijn niet zozeer liberalen die het menens is, als wel liberalen die betrekkelijk veel waarde hechten aan (materiële) gelijkheid en betrekkelijk veel vertrouwen hebben in de overheid als instrument om die gelijkheid te bewerkstelligen.

Verschillen en overeenkomsten tussen liberalisme en socialisme

'Het Liberalisme en het Socialisme zijn broertje en zusje, en beide stammen af van het Materialisme of van het Pantheïsme, met de verschillende schakeeringen van die leer, welke de openbaring verwerpt en het gezag der rede overschat.' Aldus werden aan het begin van deze eeuw in een katholiek manifest de twee politieke tegenstanders van het confessionalisme op één hoop geveegd. Zowel de liberaal als de socialist brak volgens de verontruste auteur, een jezuïet, met de wet van een persoonlijke God en zette de mens op de troon. Bandeloosheid, (valse) vrijheid, onafhankelijkheid der rede van hoger gezag, dat waren wezenstrekken van liberalisme en van socialisme. Dat liberalen vooral verbonden waren met de bourgeoisie en geloofden in de markt, en socialisten voor de vierde stand opkwamen en vaak hun toevlucht zochten tot despotisme om het vrije spel der maatschappelijke krachten aan banden te leggen, kon niet verhullen dat zij een gemeenschappelijk mens- en maatschappijbeeld huldigden. Zij gingen namelijk uit van een ontluisterende opvatting van de menselijke natuur door 'een hooger, laatste doel van den mensch te ontkennen, hun geen hoogere wet, geen hooger levensstaat, toe te schrijven dan het persoonlijk genot, de stoffelijke bevrediging' en zij zagen in de staat 'niets anders dan menschenwerk, zonder zedelijke of godsdienstige wijding, zonder eenigen anderen grond voor zijn gezag dan den vrijen wil des volks'²³.

Erg genuanceerd drukte Pesch, de aangehaalde katholiek, zich niet uit, maar het citaat maakt duidelijk dat socialisme en liberalisme, vaak als antipoden tegenover elkaar gezet, ook gemeenschappelijke wortels hadden (en hebben). Socialisten en liberalen zijn namelijk kinderen van de Verlichting. Zij hebben gestreden voor de autonomie van het individu, de democratie en de scheiding van kerk en staat. Als vertegenwoordigers van het modernisme hebben ze van oudsher de nadruk op rationaliteit gelegd en hebben blijk gegeven van een vrij sterk vooruitgangsgeloof. Deze eigenschappen deden hen in aanvaring komen met confessionelen en conservatieven die veel minder fiducia hadden in de zelfstandigheid van het individu, dat zich diende te onderwerpen aan Gods wil, en de combinatie van rationalisme, empirisme en materialisme die het liberale en socialistische denken kenmerkte, afkeurden. De antithese waarover de antirevolutionair Abraham Kuyper sprak – de tegenstelling tussen katholieken en protestanten die het individu ondergeschikt zien aan hogere machten, en de 'heidense' socialisten en liberalen die de mens op de troon plaatsen –, is een reële.

Bij hun streven naar een maximale ontplooiing van de individuele mogelijkheden openbaren zich evenwel grote verschillen tussen mens- en maatschappijbeeld en politiek programma van socialisten en liberalen.

Socialisten zien de mens bijvoorbeeld als van nature sociaal, coöperatief en creatief, terwijl de liberalen meer oog hebben voor de agressieve, zelfzuchtige kanten van het menselijk gedrag. Liberalen hebben ondanks hun wat pessimistischer mensbeeld een betrekkelijk groot vertrouwen in 'het vrije spel der maatschappelijke krachten', omdat hier goed gedrag (bijvoorbeeld goed koopmanschap) beloond zou worden en slecht gedrag afgestraft. Socialisten zien in de burgerlijke maatschappij, waarin individualisme, egoïsme en winstbejag hoogtij vieren, een negatie van het sociale wezen van de mens. Wat socialisten voorstaan, is het opgaan van de burgerlijke maatschappij, het gebied van het eigenbelang, in het gebied van het algemeen belang, de (socialistische) staat.

De liberale theorie van rechtvaardigheid kan worden gekenschetst als commutatief, dat wil zeggen gebaseerd op ruil, net zoals het kapitalisme. Individuen krijgen in die theorie beloningen van de samenleving in overeenstemming met hun talenten en verdiensten en hun bijdrage aan die samenleving. Sociale rechtvaardigheid zien liberalen niet zozeer in termen van een wenselijke uitkomst, maar veeleer als het resultaat van vrije processen binnen nader te specificeren, juiste procedures²⁴. Het liberalisme is nomocratisch: wat de staat moet doen, is een aantal spelregels vastleggen (*nomos* is Grieks voor wet), waarbinnen mensen vrijelijk hun door henzelf bepaalde doeleinden kunnen nastreven. De uitkomst van het maatschappelijke spel staat niet vast; *it's all in the game*. Wat liberalen verontrust in het socialistische streven, is het teleocratische aspect ervan. Socialisten hebben een bepaald doel, een *telos*, voor ogen, een (bijna) ideale samenleving. Vooruitgang is het dichterbij komen van die samenleving en daartoe moeten alle krachten gemobiliseerd worden. Dit streven kan, zo vrezen liberalen, leiden tot het opleggen van dwang door een kleine elite aan de bevolking, die dan meestal aan een 'vals bewustzijn' heet te lijden. De elite beweert te weten wat 'op de lange duur' goed voor mensen is en komt vaak in de verleiding de rechtsregels, die een belemmering voor haar streven vormen, 'voorlopig' op te offeren ter wille van de komende rechtvaardige samenleving. De traditioneel socialistische voorkeur voor de staat boven de maatschappij en voor planning boven het marktmechanisme pakt volgens liberalen ook niet altijd even gunstig uit voor de democratie²⁵.

De tegenstellingen tussen socialisten en liberalen zijn geleidelijk overigens een stuk minder scherp geworden. Gewezen kan worden op de waardering voor de markteconomie en de liberale democratie die bij veel socialisten is gegroeid. Daar komt bij dat liberalen ook sterk beïnvloed zijn door het socialisme. Menig liberaal toonde zich geschokt door de behoeftige omstandigheden van het industriële proletariaat dat in de negentiende eeuw opkwam, en trok zich de kritiek van socialisten en

communisten op de sociaal-economische ongelijkheid in de burgerlijke maatschappij aan. Zulke liberalen legden een verband tussen vrijheid (het met rust gelaten worden door anderen) en de voorwaarden om met die vrijheid een menswaardig bestaan te kunnen hebben. Mensen moesten in de sociaal-liberale visie in staat zijn zich daadwerkelijk te ontplooiën en daartoe was een zekere mate van welvaart, onderwijs, gezondheidszorg, etc. nodig. De staat had de plicht hiervoor zorg te dragen.

Theorie en praktijk hebben de afgelopen eeuw een versterking van de sociaal-liberale traditie binnen het liberalisme te zien gegeven. Sociaal-liberale denkers als Hobhouse en Green spraken zich uit voor incorporering van het positieve-vrijheidsbegrip en de sociale mensenrechten in het liberalisme, en liberale regeringen, waaronder die in Nederland, begonnen met de bouw van de 'interventiestaat'. 'The freedom of the entire people, instead of a few privileged persons – freedom as the positive capacity of developing one's own personality, not an abstract faculty which the less fortunate could never possess – that is the ideal goal towards genuinely Liberal governments have learnt by degrees to direct their attention', stelde Guido de Ruggiero in zijn bekende geschiedenis van het Europese liberalisme vast²⁶. Dit sociaal-liberalisme betekende, zoals Stuurman terecht heeft opgemerkt, een verwatering van het oorspronkelijke liberale denken omdat het ondermeer een breuk met liberale leerstukken (de vrijheid van contract en de onzichtbare hand) betekende²⁷.

Veel vooraanstaande denkers combineren tegenwoordig elementen van liberalisme en sociaal-democratie. Zo deed de man die in de jaren zeventig voor een belangrijk deel verantwoordelijk was voor de wederopstanding van de politieke filosofie, John Rawls, in zijn *A theory of justice* een poging vrijheid en gelijkheid met elkaar te verzoenen en verenigde de liberale beginselen met een zorg voor de zwaksten. Zijn pleidooi voor een neutrale staat, voor klassieke vrijheidsrechten en voor een stelsel van gelijke kansen sluit aan bij het liberale gedachtengoed. Wat sociaal-democraten bij Rawls vooral aanspreekt, is het 'maximin'-principe. Dit beginsel, dat geregeld opduikt in publikaties over inkomensbeleid, houdt in dat sociaal-economische verschillen slechts gerechtvaardigd zijn als ze ten goede komen aan de minst bevoorrechten. Met zijn theorie gaf hij als het ware de verzorgingsstaat een theoretisch fundament. Hoewel men kritiek kan hebben op zijn ahistorische sociale-contractredenering en op de vaagheid van de praktische implicaties van zijn theorie (een journalist van *Vrij Nederland* meende in Rawls de 'held van paars' te hebben ontdekt, maar stuitte bij het interviewen van ideologen in PvdA en VVD vooral op mensen die uitlegden dat je met Rawls alle kanten uit kunt²⁸), zijn er, in ieder geval in West-Europa, weinig mensen die Rawls' sociaal-liberale beginselen niet sympathiek vinden.

Heeft het liberalisme gewonnen?

Zoals Rinus Michels weleens heeft opgemerkt toen hem om een voorspelling van een wedstrijd werd gevraagd, kan men in het voetbal winnen, verliezen of gelijk spelen. Deze drie mogelijkheden doen zich ook voor in de strijd tussen socialisme en liberalisme. Men kan, als we ons even beperken tot West-Europa, beweren dat in deze regio het liberalisme aan het langste eind heeft getrokken, men kan betogen dat onze maatschappij het sterkst gevormd is door de sociaal-democratie en men kan de welvaartsstaten zien als een soort compromis tussen beide stromingen. Het probleem bij het spelen van scheidsrechter in dezen is evenwel dat de tegenstrevers kameleontische vormen aannemen en niet altijd duidelijk is wie wat voor zijn rekening heeft genomen.

Als men kijkt naar de traditionele doelstellingen van het socialisme, zoals afschaffing van het particulier bezit en het vervangen van de markteconomie door een planeconomie, kan men echter moeilijk anders dan constateren dat deze ideologie ter ziele is. 'It's not tired. It's dead' merkte Tony Blair onder verwijzing naar dit socialisme op²⁹, en de vernieuwingsgezinde leider van Labour heeft er dan ook, met succes, naar gestreefd de antieke 'clause IV', die voorzag in nationalisatie van de produktiemiddelen, te verwijderen uit het beginselprogramma van zijn partij. De stelling dat het socialisme overleden is, was overigens al te vinden in het bekende boek van Alain Touraine *L'après-socialisme*, dat opent met de zin 'Le socialisme est mort'. Benadrukt moet hier worden dat deze constatering niet alleen opgaat voor het reëel bestaande socialisme dat het leven van veel mensen in de Tweede en Derde Wereld heeft vergald, en voor het revolutionaire socialisme van westerse intellectuelen, maar ook voor het reformistische socialisme. Reformisten namelijk, zo werd eerder opgemerkt, geloven nog in de overgang naar een socialistische samenleving, hoe moeizaam en langdurig die ook moge zijn. Na de déconfiture van het Oosteuropese experiment lijkt deze illusie verloren. Praktisch niemand meer meent nog dat een centraal geleide volkshuishouding beter functioneert dan een markteconomie. Dit is de ideologische overwinning van het liberalisme waarover Fukuyama sprak. Zoals Couwenberg verscheidene malen heeft opgemerkt, geeft de burgerlijk-liberale ideologie, zoals belichaamd in de principes en instellingen van de liberale democratie en economie, onmiskenbaar de toon aan in het Westen. Dit blijkt ondermeer uit het Parijse handvest voor een nieuw Europa van november 1991 van de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE), dat zich uitspreekt voor de principes van de democratische rechtsstaat en de markteconomie als meest verkieslijke samenlevingsvorm. Die ideologie heeft de sociaal- en christen-democratische kritiek geleidelijkaan zodanig geabsorbeerd en

verwerkt in de burgerlijk-liberale rechtsorde, dat sociaal- en christendemocratie nog slechts vervagende varianten binnen de burgerlijk-liberale ideologie zijn³⁰. In dit opzicht zijn wij nu (bijna) allemaal liberaal. De paarse coalitie is mede mogelijk geworden door het vervliegen van socialistische dromen. Teloorgegaan is in PvdA-kringen het idee dat sociale mensenrechten in Oost-Europa misschien wel beter werden gerespecteerd dan in West-Europa, dat een convergentie tussen kapitalisme en communisme wenselijk is, dat de grond in gemeenschapshanden moet worden gebracht, et cetera.

De enorme mislukking van het socialisme als *alternatief* voor het liberalisme mag ons echter niet het enorme succes van het socialisme als *correctief* uit het oog doen verliezen. Socialistena gaven arbeiders een stem en hielpen mee aan hun verheffing en aan verwerving van zelfrespect, steunden de vakbewegingen in hun streven een tegenmacht tegen ondernemers te vormen, drongen aan op uitbreiding van de klassieke mensenrechten met sociale rechten en stimuleerden op die manier de ontwikkeling van de sociale rechtsstaat, droegen ertoe bij dat de verzorgingsstaat van na de Tweede Wereldoorlog met zijn gemengde economie in weinig meer lijkt op het Manchester-kapitalisme van de negentiende eeuw. De sociaal-democratie, schreef Kalma in *Het socialisme op sterk water*, heeft haar programma voor een groot deel gerealiseerd zien worden en heeft bij een radicale maatschappijverandering dan ook langzamerhand meer te verliezen dan te winnen³¹. En – de liberaal – Dahrendorf stelde vast dat de sociaal-democratie sedert een eeuw de dominante politieke factor in de ontwikkelde wereld is³².

Dahrendorf overdreef nogal. In de eerste plaats vergat hij dat de sociaal-democratische beweging lange tijd politiek buitenspel heeft gestaan (en in de Verenigde Staten überhaupt nauwelijks tot ontwikkeling is gekomen) en in de tweede plaats schreef hij sociaal-democraten kwaliteiten toe (zoals het geloof in redelijk overleg, het hameren op gelijke kansen en het streven naar een legitimatie van de wil van de meerderheid binnen de grenzen van de wet) die al eerder – en soms ook sterker – door liberalen zijn verpersoonlijkt. Niettemin is het zo dat sociaal-democraten in ieder geval in Europa de liberale samenleving sterk hebben beïnvloed. De klassiek-liberale denker Friedrich Hayek is na zijn dood in 1992 geprezen omdat hij zo scherp de tekortkomingen van het socialisme, waar hij zijn hele lange leven tegen gestreden heeft, had geanalyseerd en de ontwikkelingen in Oost-Europa zijn gelijk hadden bevestigd. De ontwikkelingen in West-Europa, zou men kunnen zeggen, bevestigden tegelijkertijd zijn ongelijk. Hoeveel bedenkingen men ook kan koesteren tegen de verzorgingsstaat, men kan niet volhouden dat de inwoners van West-Europa zich in de toestand van slavernij bevinden

waar Hayek in zijn bekendste boek, het pamflet *The road to serfdom*, voor waarschuwde. In tegenstelling tot Hayek vinden wij het tegenwoordig heel normaal dat de overheid inkomenspolitiek bedrijft vanuit overwegingen van verdelende rechtvaardigheid, de wet gebruikt als instrument om de positie van achtergestelden te verbeteren, streeft naar een spreiding van kennis, inkomen en macht. In dit opzicht zijn wij nu (bijna) allemaal sociaal-democraat. De paarse coalitie is mede mogelijk geworden door het feit dat de VVD altijd een sociaal-liberale partij is geweest, die zich in haar zorg voor de zwaksten niet fundamenteel onderscheidt van andere politieke partijen. Zelfs de huidige politiek leider van de VVD, de door velen als 'rechts' ervaren Bolkestein, wijst expliciet het 'casino-kapitalisme' van de Verenigde Staten af en zegt zich meer verwant te voelen met de Amerikaanse Democraten dan met de Republikeinen. Een grote consensus in Nederland bestaat over de aantrekkelijkheid van de sociaal-democratische variant van het liberalisme, een variant waaraan de christen-democraten ideologisch weinig toe te voegen hebben. 'Het' liberalisme heeft wellicht 'het' socialisme als alternatieve ideologie verslagen, maar het betreft hier een door socialistische inspanningen getemd liberalisme, een 'sociaal-democratisch liberalisme', zo men wil.

De sociaal-democratie is al met al vooral een corrigerende kracht. Geen van de grote projecten die het socialisme in de loop van de tijd heeft verdedigd en soms deels heeft verwezenlijkt, heeft Van Doorn opgemerkt, waren een succes. Nergens ook is een socialistische maatschappij tot stand gekomen die in de competitie met andere samenlevingsvormen wist te overleven. 'Slechts op één punt bleek het socialisme onvervangbaar: als effectieve correctie op het kapitalisme, als tegenspeler van de markteconomie. Waar socialisten een radicaal alternatief meenden te bezitten voor de parlementaire democratie en de markteconomie, opereerden ze vaak ongelukkig. Waar zij daarentegen strijd leverden tegen de uitwassen van het kapitalisme en tegen het gevaar van linkse en rechtse totalitarismen, waren zij even vaak succesvol. De sociaal-democratie is te redden: als oppositiebeweging. Méér zit er niet in'³³.

Men zou kunnen betogen dat de sociaal-democratie in West-Europa als correctief te succesvol is geweest, dat zij het kapitalisme te veel heeft getemd. Het vertrouwen in de heilzame werking van overheidsop treden heeft geleid tot een omvangrijk (en onbetaalbaar) bureaucratisch overheidsapparaat en een onoverzichtelijke hoeveelheid van regels, voorschriften en beleidsmaatregelen die de noodzakelijke dynamiek van de samenleving hebben aangetast en de zelfstandigheid van de burger niet hebben bevorderd. Het langzaam gegroeide inzicht dat meer overheidsop-

treden welzijn en welvaart niet per se bevordert, en zelfs zo nu en dan doet afnemen, heeft een sterke identiteitscrisis van de étatistisch ingestelde sociaal-democraten met zich gebracht. Desoriëntatie overheerst nu de traditionele oplossing voor zowat elk probleem (meer overheid) niet meer blijkt te voldoen. Deze toestand van verwarring zal de komende tijd vermoedelijk nog veel drukwerk opleveren waarin sociaal-democratische ideologen met elkaar in de clinch gaan. In de praktijk heeft hij inmiddels in ieder geval geleid tot de opkomst van een aantal PvdA-politici dat de VVD-kritiek op de te ver doorgeschoten verzorgingsstaat redelijk vindt en zijn best lijkt te willen doen tekorten en schulden terug te dringen, te dereguleren, het marktmechanisme in sterkere mate te gebruiken, enzovoorts. De totstandkoming van de paarse coalitie is ook een gevolg van de groeiende populariteit van de constatering dat in de verzorgingsstaat het evenwicht tussen vrijheid en gelijkheid, eigen verantwoordelijkheid en solidariteit, markt en staat, stabiliteit en dynamiek verstoord is en dat het goed is iets meer ruimte te scheppen voor het particulier initiatief.

Conclusie

De invloed van ideologische factoren op de Nederlandse politiek moet men niet zo groot inschatten. De horizon van politici heeft zich verengd 'van brede visies tot smalle marges'³⁴ en de discussies gaan vaak slechts over centen en procenten. Van de hoogstaande discussies van partij-ideologen over de filosofie van John Rawls en de betekenis van het postmodernisme zijn de meeste kamerleden en bewindslieden niet op de hoogte. De totstandkoming van de paarse coalitie heeft dan ook veel te maken met onideologische toevalligheden, waaronder persoonlijke verhoudingen en ambities. De architecten van de VVD/PvdA/D66-coalitie hebben geregeld benadrukt dat het hier om een 'gewoon' kabinet gaat; de sociaal-democratische premier Kok heeft laten doorschemeren dat hij net zo goed (of misschien wel liever) met de christen-democraten het land had bestuurd. Desondanks vallen er minstens drie ideologische factoren aan te wijzen die een rol hebben gespeeld bij de creatie van het verbond tussen sociaal-democraten en liberalen.

In de eerste plaats kan men denken aan de gemeenschappelijke wens het primaat van de politiek te herstellen. Zowel de, op de collectieve sector georiënteerde, sociaal-democraat als de, op de markt gerichte, liberaal staat afkerig tegenover een langs corporatistische weg voorgestructureerde maatschappij. Zij willen beiden, althans tot op zekere hoogte, het maatschappelijk kartel van belangengroepen openbreken en het toekennen van publiekrechtelijke bevoegdheden aan particuliere organisaties terugdringen. Het maatschappelijk middenveld achten zij

waardevol, maar in de huidige situatie te zeer 'verstatelijkt', waardoor onduidelijk is geworden waar verantwoordelijkheden liggen en de sociale dynamiek wordt aangetast. Dit anti-corporatisme onderscheidt liberalen en socialisten van confessionelen, net zoals hun libertijnse inslag. Minder gauw dan het CDA willen VVD en PvdA dat de overheid op zedelijk terrein ingrijpt.

De totstandkoming van 'paars' is in de tweede plaats vergemakkelijkt door het sociaal-liberale karakter van de VVD. In een interview heeft de sociaal-democratische ideoloog De Beus opgemerkt dat de ideeën van Friedrich Hayek over economische vrijheid helemaal stroken met de opvattingen van de VVD op dit terrein. Deze partij zou dan ook uitgebreid gefliert hebben met de kampioen van de vrije markt³⁵. Dit nu is een ernstige misvatting. Bijna alle VVD'ers zullen de kritiek van Hayek delen op totalitaire stelsels zoals we die deze eeuw in Duitsland en de Sovjetunie hebben gezien. Veel Nederlandse liberalen zullen bovendien de waarde beseffen van Hayeks uiteenzettingen over de negatieve kanten van de verzorgingsstaat. Dat wil echter geenszins zeggen dat in liberale kring in ons land het alternatief dat Hayek schetst, het ideaal van de vrije markt, aantrekkelijk wordt gevonden. Wat men vooral niet uit het oog mag verliezen, is hoe ver verwijderd het sociaal-liberalisme dat de VVD vertegenwoordigt, afstaat van het klassieke liberalisme in de traditie van Adam Smith tot Friedrich Hayek. De Nederlandse liberalen hebben bij de uitbouw van de verzorgingsstaat flink geholpen. Het beginsel van sociale rechtvaardigheid – door Hayek expliciet afgewezen – wordt in het liberale beginselprogramma, de sociale-markteconomie in het *Liberaal Manifest* verdedigd. Velerlei subsidies, een inkomensbeleid, een landbouwbeleid, een cultuurbeleid, een industriebeleid, ontwikkelingssamenwerking, het zijn allemaal, in klassiek-liberale ogen onverkwikkelijke, zaken die de VVD heeft goedgekeurd. De ideologische kloof die tussen Nederlandse liberalen en sociaal-democraten bestaat, is van oudsher een stuk kleiner dan die tussen, laten we zeggen, Labour en de Conservatieven in Engeland.

Een derde ideologische factor van belang is het, al dan niet definitief, strijken van de rode vaandels. De PvdA is misschien al geruime tijd een 'doodgewone hervormingspartij' die afstand heeft genomen van het marxisme, wel heeft zij steeds lippendienst moeten bewijzen aan socialistische idealen en is haar optreden beïnvloed door perifere radicalen die droomden van een socialistische maatschappij. Zo stelde Joop den Uyl, die zichzelf rekende tot het 'zondig ras der reformisten', in 1974 nog dat de economische produktie in Nederland niet mocht worden bepaald door vraag en aanbod, maar dat de gemeenschap deze diende vast te stellen. Twintig jaar later, nadat het socialisme wereldwijd

in diskrediet is geraakt en de beperkte mogelijkheden van overheidsplanning door vrijwel iedereen zijn erkend, is een dergelijke uitspraak uit de mond van een PvdA-leider en Nederlandse premier praktisch ondenkbaar. Nu maar afwachten hoe lang de blauwe periode van de sociaal-democraten duurt.